

NAGY HILDA

Bolondok és betegek Kosztolányi és Karinthy egy-egy kötetében

„...őrült az, aki megteszi, amit gondol, akkor is, ha azt nem szokás megtenni abban a korban és azon a helyen, ahol az illető él – őrült az, aki úgy cselekszik, ahogy jónak látja, akkor is, ha azzal önmagának vagy másnak azon a helyen és abban a korban bajt okoz.”

(Karinthy Frigyes: *Pékmester*)

Kosztolányi Dezső és Karinthy Frigyes életművéből egyaránt könnyen lehet felidézni olyan példákat, amelyek testi vagy lelki betegségeket tematizálnak, sőt az írók betegségei is alaposan dokumentáltak, különösképpen a Kosztolányi halálához kapcsolódó feljegyzések a „*Most elmondom mint veszttem el.*” *Kosztolányi Dezső betegségének és halálának dokumentumai* című kötetben a kritikai kiadás részeként, a kórházi beszélgetőlapokkal és a korabeli pletykáktól sem mentesen. Az *Utazás a koponyám körül* bár műfajilag jelentősen különbözik ettől a kiadványtól, de vállaltan kapcsolódik a személyes tapasztalat reprezentálásához, illetve a recepció is nagymértékben ehhez az értelmezéshez igazodott. Jelen tanulmány középpontjába két olyan kötetet helyeztem, amelyek egymáshoz viszonyítva is különböző oldalát világítják meg a testi és/vagy lelki betegségeknek, reprezentációjuknak, a róluk való beszédmódnak. A beteg és a bolond fogalmát a korban, de főleg az egyes novellákra, elbeszélésekre vagy a teljes kötetekre vonatkozóan helyesebbnek vélem sok esetben idézőjelben használni, mivel meglátásom szerint éppen e két fogalomra történő játékos, ironikus reflexióként válnak érdekessé az itt tárgyalandó kötetek, lényegében a megnevezések egyértelműségét számolják fel oly módon, hogy nem üresedik ki jelentésük, inkább a definíció önkényét számolják fel, vagy éppen annak hatalmával élve vonatkoztatják rá a társadalom egyéb jelenségeire.

Kosztolányi Dezső 1911-es *Bolondok* című kötetének nem szenteltek eddig túl sok figyelmet az értelmezők, ugyanakkor az egyes írások sem tartoznak az életmű sokat elemzett darabjai közé.¹ Véleményem szerint sokkal termékenyebb értelmezéshez vezethet összefüggő kötetként olvasni a *Bolondokat*, mivel a különálló írások kevésbé izgalmasak önállóan, de egységként értelmezve jelentésesebbé képesek válni. Karinthy posztumusz, *Betegek és bolondok* című, 1996-ban megjelent válogatása² olyan témára reflektál, amelynek kifejtése során sok esetben a korabeli hangulatot, kételyeket, vélekedéseket egyaránt magába foglalja, továbbá jóval szervezesebben illeszkedik a medikális diskurzusok hagyományos témaköréhez, mint Kosztolányi kötete. A négy tematikus blokk nemcsak egymáshoz viszonyítva képes megmutatni Karinthy prózájának változatosságát, egy-egy téma különböző variációit, hanem egységként is jól működnek. Az első, a *Miért nem megyek orvoshoz?* címet viseli, amely a címadó szöveget teszi első helyre, a záró darab a *Miért megyek orvoshoz?*. A két szöveg érzékelhetően sokkal jobban működik ebben az összeállításban, mint az 1946-os válogatásban, ahol a két említett írás köz-

vetlenül egymás után következik a kötet utolsó darabjaiként. Az *Őrültkérem a tébolydában* egy hasonlóan jól válogatott ciklussá képes alakulni, míg *A feleségem szigorlatozik* és az *Új életet kezdek* kissé a maradék hatását kelti, de működképek ebben az elrendezésben a szövegek.

A két kötetet értelmezve arra próbálok rámutatni, hogy mit érthettek a korban a bolond, illetve a beteg szavak alatt, amelyek lényegében gyűjtőfogalomként funkcionáltak, milyen jelentéskör kapcsolódott hozzájuk, egyáltalán mi motiválhatta a szerzőt, illetve a Karinthy-kötet válogatóit a címválasztásban, és ez milyen mértékben befolyásolja a kötet egyes szövegeinek értelmezését. A „beteg” és „bolond” fogalmaknak, fogalompárnak döntő szerepet tulajdonítok, az egyes kötetek szervezőelvének a testi és lelki betegségeket tartva. Meg kell ugyanakkor említeni, hogy nem unikális a magyar irodalomban sem a bolond kötetcímmé emelése: Thury Zoltánnak 1897-ben jelent meg *Bolondok* címen novelláskötete, illetve a Kosztolányi *Bolondokjával* azonos évben, 1911-ben Lovik Károly *Okosok és bolondok* című elbeszéléskötete.³ A betegség-narratíva már a 19. század második felében mondhatni divatos jelenséggé kezd válni, nem csak magyar kontextusban, a medikális diskurzusok az orvostudománytól az irodalmon át a napi sajtóig minden szinten jelen vannak.⁴ Kosztolányi és Karinthy írásainak előzménye már Csehovnál is megtalálható, de sok esetben Jókai kései regényeinek világát is megidézik, különösen az *Óreg ember nem vén ember*-ét. Jókai századfordulón írt műve négy variációt mutat arra, hogyan próbál egy idős férfi fiatal vagy új feleség mellett megfiatalodni, de törekvései minden esetben neveltségessé válnak, látszólag elkerülhetetlen a szükségszerűen bekövetkező kudarc. Kosztolányi *Bolondokjában* ugyanerre a témára találni több variációt, az *Egy régi-régi tárca* főszereplője egy soha meg nem írt cikkét kutatja a szerkesztőség archívumában, a *Hímelekben* Jókaitól eltérően nem egy férfi, hanem egy férjes asszony fiatalítja magát diák szeretőjével, a viszonyt azonban nem a kölcsönös vonzódás tartja fenn, hanem a diáknak a férjtől való rettegése, amikor ez elmúlik, felnyílik a szeme és egyből látni véli az asszony hervadását. A fiatalság újbóli átélésére tesz kísérletet a *Két öreg úr* című novella két címszereplője, Mózes és Dániel is, akik visszamennek Pestre, kibérelnek ugyanazt a szobát, ahol diákkéveik alatt laktak, ugyanott étkeznek, ugyanazt az utat teszik meg, minden téren ugyanazokat az eseményeket akarják újraéltetni. Próbálkozásuk azonban nem jár sikerrel, és hazatérnek. A fiatalság utáni vágy tehát a bolondság egy lehetséges megélésésként jelenik meg, jöhet a *Hímelekben* nem az asszony válik bolonddá, hanem a diák, aki úgy értelmezi, hogy becsapták, mivel a férjtől nem kell rettegnie. Annak ellenére, hogy Kosztolányi szereplői nem kerülnek tébolydába, de érezhető, hogy perifériára szorulnak, anormális a viselkedésük.

Kosztolányi és Karinthy kötetcímei hasonlóságra engednének következtetni, viszont teljesen eltérő perspektívából közelítik meg a bolondságot, a mentális megbetegedéseket, bár az jól látható, hogy a modern kor jelenségeihez iróniával, kritikával viszonyulnak, és mindkettejük számára fontos a társadalmi szerepvállalás, a problematikus szituációk fókuszba helyezése, a „betegség” korábbi irodalmi, sajtóbeli vagy medikális reprezentációkhoz képest eltérő perspektívából láttatása vagy teljes mértékű kifordítása. Kosztolányi tizenöt novellát tartalmazó kötetének bolondjai hétköznapi alakok a maguk nemében, némi rendellenességgel. Ezek a

rendellenességek szélsőséges skálán mozognak, van, akinek csak a párkeresésben vannak problémái (*A csúf lány*, valószínűsíthetőleg Pacsirta előképe), de olyannal is találkozni, akit egyértelműen a tébolydába utalnának a korabeli lélekgyógyászok (ilyen *A rossz baba karrierjének* elbeszélője). A kötet cím fényében olvasva az egyes szövegeket viszont inkább az anormális, deviáns viselkedések válnak hangsúlyossá. Bolondvariánsokról érdemes beszélni: van, aki csak egyszerűen szerencsétlen, túljártak az eszén, bolonddá teszik, de olyanok is akadnak, akik élvezik őrült cselekedeteiket. A kötet recepciótörténetéből az derül ki, hogy cím és szöveg egész viszonyát nem méltatták a korabeli értelmezők, inkább a szerző lélek iránti érzékenységét emelték ki, amelyet többnyire a költészetben elért sikerekkel, tehetséggel magyaráztak. Karinthy a *Bolondokról* a *Nyugat* számára írt recenziót, amelyben művészet és tudomány, különös tekintettel az orvostudomány keretei között tárgyalja Kosztolányi kötetét. Több kérdést is feltesz, a felvetődő dilemmáiból pedig egyértelműen kirajzolódnak a korabeli kételyek a robbanásszerűen fejlődő tudomány iránt, amelyekre Karinthy különösen érzékeny volt, és jóllehet csodálta a modern kor vívmányait, de kritikus pozícióból tette mindezt publicisztikájában, szépirodalmi írásaiban és recenzióiban egyaránt.

Aminthogy minden művészetből tudomány lesz végre, ha nagyon belemelegedik: s minden tudomány művészet volt valaha. Egy bizonyos; a huszadik század emberének agy és lélek, saját agya és lelke nem jelenthet többé különemű s megközelíthetetlen magánvalót, mely csak belülről oldható meg. Kellemetlen dolgok derültek ki. Költészet, hajlam, zsenialitás: idegdiszpozíció dolga mind s az ihlet legszentebb termékei, könyvek és képek, orvosi laboratóriumok edénykéibe kerültek, hol hasznos adalékot nyújthatnak az összegező tudománynak. Tudós professzor Freud könyvet ír Leonardóról, részletekre boncolja föl s úgyszólván szérumot kivonatol belőle a neurózis ellen, s majd ezzel gyógyítja a rendelőszobában várakozó neurotikus búzakereskedőt, akinek lényegében ugyanaz a betegsége, mint Leonardónak. Himlős bárány véréből készül majd a gyógyszer himlős embernek. Mert íme, egészen egyformák vagyunk s mi neked fáj, nekem is fáj.⁵

Kétségkívül ez a recenzió árulkodik a leginkább arról, hogy értő olvasóra talált Kosztolányi kötete. Karinthy szövegének különös ereje abban rejlik, hogy míg látzólag általánosságokban beszél, a kor jelenségeit közvetíti, lényegében a *Bolondok* egy-egy szövegéből indul ki vagy nagyítja fel azt. A művész is ugyanolyan ember vagy ugyanolyan bolond, mint egy csúf lány, vagy a két öreg úr, akik huszonéves életüket akarják beteges módon visszahozni. Érdekes módon Kosztolányi a korban nagyon népszerű hisztériát nem emeli be bolondságprezentációi közé, bár széles tünetpalettával operál, amely e sokat vitatott „betegséghez” kapcsolható. Borgos Anna kutatásai pontosan rámutattak arra, hogy milyen tág jelentéskörrel rendelkeztek a hisztéria vagy más betegségnevek.⁶ Lényegében gyűjtőfogalomként működtek, ami a kor tudományos álláspontja szerint pontosan meg

nem magyarázható volt, bekerült egy kategóriába, amely rengeteg elemet egyesített, általános megegyezés nem, vagy nem teljeskörűen lévén érvényben. Mindezeket figyelembe véve, az állapítható meg, hogy Kosztolányi is hasonlóan jár el, ahogyan az ő korában az orvosok diagnosztizáltak vagy éppen félrediaosztizáltak betegeiket. Kiválasztja a bolond fogalmát, és azt jelentéssel, köresetekkel tölti fel, szemléltetvén, hogy hányféleképpen élheti meg az ember ezt az állapotot. A stigmatizáció ebben a kontextusban különösen nagy hangsúllyal bír, hiszen annak társadalmi következményei is vannak, ha valakit bolondnak nyilvánítanak. Ilyen esetekről nemcsak az *Orvosi Hetilap*ban vagy irodalmi lapok hasábjain olvashatni, hanem jogi perek kapcsán is. Kövér György két hisztériás nő esetét elemzi,⁷ ugyanakkor megfogalmazza azt a kérdést is, hogy vajon a család, a szűkebb környezet, vagy maga a pszichiátria termeli ki a mentális betegségeket? Jelen esetben Kosztolányi ötlötte ki a rendellenes alakokat, de nemcsak a fogalom jelentéssel való feltöltésében támaszkodhatott előzményekre, hanem szövegek lehetséges kapcsolódási pontjait is említeni lehet. *Az ismeretlen* című novella Jósika Miklós *Két élet* című regényét idézi meg, amelynek továbbírását, variációját később Babits Mihály *A gólyakalifája* jelenti majd. Kosztolányi olyan jelenségeket ragad meg, amelyek aktívan foglalkoztatták a kort, vagy már voltak irodalmi reprezentációi.

Karinthy *Betegek és bolondok* című kötetére nem állítható fel a Kosztolányiéhoz hasonló egyértelmű diagnózis, ami részben magyarázható azzal is, hogy nem a szerző rendezte kötétté műveit, és a téma szerinti válogatás talán sokkal többet elvesz a szövegek erejéből, ha egy ötlet megvalósítása több variációban is megtalálható ugyanabban a könyvben (ez főként az első válogatásra igaz, a második már logikus szelekciót mutat). Mindezek ellenére úgy gondolom, hogy nem céltalan cím és szövegek viszonyában vizsgálni ezeket az írásokat. Karinthy barátjánál egy lépéssel merészebb, ugyanis amellet, hogy az orvostudományt vagy a pszichoanalitikusokat kritizálja, beteg vagy kételkedő orvosokat ábrázol, azaz a végletekig kifordítja és megbízhatatlannak mutatja be a rendszert.⁸ *A Tudomány* című elbeszélésben két ideggyógyász vizsgálja elméjük épségét, hogy végül a logika teljesen csődöt mondjon: „Őn azt mondja, hogy a rögeszmém, hogy őrült vagyok. De hiszen tényleg az vagyok, az imént mondta. De hisz akkor ez nem rögeszme, akkor az egy logikus gondolat. Tehát nincs rögeszmém. Tehát mégse vagyok őrült. Tehát csak rögeszme, hogy őrült vagyok, tehát rögeszmém van, tehát őrült vagyok, tehát igazam van, tehát nem vagyok őrült. Mégis csak gyönyörű dolog a tudomány!” A beteg orvos reprezentációja Karinthy-nál sem gyakori, döntően más szerzőknél is többnyire az ítélkező hatalmi pozícióban helyezkedik el. A kiemelt idézet azonban nemcsak az orvos mint a tudomány letéteményesének megkérdőjelezhető pozíciójára mutat rá, de egyszersmind azt is kiemeli, hogy a logikus, okozati gondolatvezetést képest felborítani a nyelv működés módja.⁹

Karinthy esetében – főként a publicisztikája alapján – a megértést mint kulcsfogalmat szokás kiemelni, viszont a *Betegek és bolondok*ban inkább csak értő attitűdről árulkodik a történetek elbeszélője, aki felfokozott iróniával közelít minden egyes jelenséghez. Kritikával kezeli az orvosokat, függetlenül attól, hogy testi vagy lelki betegségeket gyógyítanak, a terminus technicusok ellen is hadat indít (például a *Pékmesterben*: „Amikor tehát nem klinikai szaknyelven, hanem egyszerű em-

beri szaknyelven írom le az esetet, vagyis úgy, ahogy történt – tisztában vagyok vele, hogy vétséget követek el a fennálló törvényes orvostudomány ellen.”¹⁰), de a betegek, az elszenvedők, vagy a szerencsétlen lipótmezei alakok sem keltenek benne részvétet. Bónus Tibor a *Nagy Enciklopédia* kapcsán tett megjegyzése véleményem szerint a teljes Karinthy-életműre kiterjeszthető: „[a]z irodalom kritikája [...] Karinthy számára az érzékinek, az irracionálisnak, a mítosznak, vagyis a logikailag nem megalapozhatónak a kritikáját jelenti a tudomány és a technika racionalitásának és személytelenségének jegyében.”¹¹

Kosztolányinál és Karinthyinál egyaránt megjelenik a művész és a „bolond” fogalmának összekapcsolása. Kosztolányi *A léggömb elrepül...* című írásában a fókusz látszólag a beteg gyerekekre helyeződik, ám a zárlat inkább a költő apa deviáns viselkedését látszik hangsúlyozni. Az a férfi, aki a novella ideje alatt mindent megtesz annak érdekében, hogy fia meggyógyulhasson, a végére, a léggömbbel elszállt fiú esetében már csak egy megírandó témát képes látni, amelyet éppen ugyanazzal a címmel képzel el, mint ami a Kosztolányi-novella címe is. Ezzel a játékkal a szerző kitágítja a szöveg határait, és lényegében rákérdez saját devianciájára is. Az (ál)ideg orvos által tett megjegyzés felelevenítése azonban nyomatékosítja a zárlat felől kínálkozó kérdésfelvetést, amely egyszerre lemondóan, ugyanakkor elfogadóan nyilatkozik a költő apáról: „Nem akarnám, hogy a fiú is olyan könnyű legyen a realitás iránt, mint az apja. [...] Rajta már nem lehet segíteni – mondta az ideg orvos mosolyogva.”¹² E megállapítás szerint úgy tűnik, mintha a költő olyan anormális tagja lenne a társadalomnak, aki nem szorul gyógyításra, de nem is lehet gyógyítani, ugyanakkor nem tartható számon veszélyforrásként sem, amolyan megtűrt, megszokott különc a maga különös elhatárolódásával. Ehhez képest Karinthy szövegei között jóval explicitebben kifejtett állásfoglalásokat lehet találni. Az *Őrült sikerem a tébolydában* egy látszólag banális történetet mond el arról, hogyan csábítják be a betegeket a szanatóriumba,¹³ az író szorongását lehet végigkövetni arról, hogy vajon őt is csak becsalták-e az intézetbe felolvasás címszó alatt. Jóllehet sikerül kiszabadulnia, a zárlat nyomatékosítja, hogy az író öninterjúja végére némileg elszakadt a valóságtól: „Egyébként legszívesebben veszem, ha nem írja meg az egész dolgot... Nem mintha tartanék valamitől, de a közönséget nem is érdekli... szerény személyem – keressen valami más riporttémát. Vagy úgy, hiszen ez én vagyok, akinek az egészet elmondtam... akkor legjobb, ha abbahagyom.”¹⁴ Ha a szöveget leválasztjuk a kötetbeli szomszédos szövegekről, ez a zárlat csupán a játékba belemerült szereplőként tünteti fel az író, de az *Őrült sikerem a tébolydában* után közvetlenül a *Tébolyda* című novella következik, amely a *Napló* alcímmel egészül ki. Hasonlóan a korábbi szöveghez, ebben is többször elhangzik az elmeorvosintézet lakóira vonatkozó megnevezés: az élőhalottak. A szerepjátszást imitáló tükrös öninterjúhoz kapcsolódva az elbeszélő a tébolydában uralkodó rendszert több ponton a színházhoz hasonlítja: „az első impressziód egész bátran lehetne az, hogy egy előkelő színház próbatermébe csöppentél, ahol a színészek javában készülnek a soron következő darab előadására.”¹⁵ A színházi világra a *Tébolydát* követő *A rendező* című szöveg is utal,¹⁶ mely nemcsak egy ember rögeszméjét mutatja be (a rendező úgy tesz, mintha mindent ő irányítana az utca életében az emberek és a villamosok mozgásától a nap fényerejéig), hanem

azt is sugallja, hogy valahol mindenki egy őrült rendszernek a játékos, a hétköznapi emberek is bolondok, és csak nézőpont kérdése, hogyan értelmezi valaki, hogy a Lipótmezőre szállítják (a rendező maga parancsolja meg saját elszállítását két mentősapkás férfinak). A *Tébolyda* zárata nyomatékosabban rámutat az *Őrült sikerem a tébolydában* című szöveggel való kapcsolódásra: „Eh! még megbolondulok! Gyerünk haza – miről is van szó? Ja igen, tudom már... meg akarom írni ennek a látogatásnak a benyomásait... Nekem az a rögeszmém, hogy megírjam.”¹⁷ Hasonlóan egy látogatásról van szó, és az írás, írói tevékenység is azonos. A látogatásnak ugyanebben a tematikus ciklusában találunk további novellát is, amelynek elbeszélője művész. A *kályha mindenkire meleg* narrátora egy poéta, aki Schopenhauer, Madách Imre és Goethe álnév alatt egyaránt publikált, sőt a kétszáz év múlva megkapott szobáról is tudomása van. Az „egzotikus északi növény, közönséges néven poéta” jöllehet azt a látszatot keltheti, mintha az idő felett uralkodva magát a költő prototípusát testesítené meg, a zárlat negligálja, és arra használja fel az előtörténetet, hogy íróniától nem mentesen reagáljon a modern szerzők irányába megfogalmazott kritikára: „A konzervatív lapok hosszú cikkeket közöltek, hogy ezek a modernek már egészen megőrültek, ők maguk se értik, amit leírnak: mert mi értelme van annak, hogy a kályha mindenkire meleg?”¹⁸ A „megőrült” ebben az esetben nemcsak frappáns megfogalmazásként jelenik meg, hanem előrevelíti a befejező mondatot: a poéta végül a bolondokházában köt ki, tehát a társadalom által meg nem értett gondolat, jelenség szükségszerűen elzárást von maga után.

Az eddigiekhez képest némi kitérőt jelent, de a sajtókutatás érdekes eredményeként szeretnék felmutatni egy esetet, amely során nem egy társadalmi jelenség irodalmi reprezentációjával találkozunk, hanem éppen fordítva, az életet kívánják igazolni egy fikcióból származó példával. A *Tűkőr* című társadalmi és politikai lapban 1965-ben számolnak be egy székesfehérvári esetről.¹⁹ Lakner György orvost áthelyezik a szülészetről az ideggyógyászatra, de nem mint orvost, hanem mint megfigyelésre küldött pácienset. Bár ez papírok alapján természetesen nem így történt, a kollégák közül mindenki nyugtázta, hogy azért került át az őrültek közé, mert orvosként viselkedett orvos létére, akárcsak Karinthy pékmestere, aki hivatásának megfelelően péksüteményekkel akarta ellátni az embereket, jóval alacsonyabb áron, vagy akár ingyen („Karinthy Frigyes Pékmesterét a Fischert juttatja eszembe. Nem érti? Azonnal felhozom Karinthy *Betegek és bolondok* című kötetét. Abból megérti.”)²⁰ A vétség, ami Laknert az elmebetegek közé sorolta, az, hogy lebonyolított egy szülést, ami nem tetszett a felettesének, tetejébe pedig pénzt sem fogadott el. Az orvostársadalomban is, mint mindenhol, az a deviáns, aki nem úgy viselkedik, mint a többiek. Erre Karinthy-nál más példát is találunk, a *Kacsalábon forgó városban*, amely stockholmi emlékként jelenik meg, az elbeszélő szerint a túl nagy rendezettség válik a rendellenesség forrásává. Ugyanúgy, e logika szerint működik Kosztolányi *Ozsonna* című elbeszélése, ahol a társaságon kívül elhelyezkedő Piroskában fogalmazódik meg az ítélet: „Hisz ezek bolondok! – gondolta magában – Hisz ezek egytől egyig meg vannak őrülve... Aztán torkaszakadtából elkezdett sírni.”²¹

Elemzésem célkitűzése az volt, hogy láttassa, hogyan tud kapcsolódni egy-egy szépirodalmi kötet egy komplex társadalmi, tudományos láncolathoz, illetve miért

válhatnak fontossá az e témában megjelent irodalmi előzmények. A korkritika mellett az is jelentős eltérés a tárgyalt szövegekben, hogy a kései Jókai-írásokhoz vagy Cholnoky Viktorhoz képest, nem emelik ki az orvos és művész közti hasonlóságot, nem egyenesvonalú folytatói a romantikus zsenikultusznak, viszont továbbírják a magyar irodalomból ismerős különc alakját. Kosztolányi vagy Karinthy figurái nem feltétlenül klinikai esetek, mindössze olyan karakterek, akik nehezebb vagy a társadalom normáitól eltérő úton járnak. A „bolond” és a „beteg” jelentése akár ugyanazon a szövegen belül is változhat. A stigmatizáció kevésbé aktiválódik, inkább ironiát és nagymértékű játékos megformáltságot lehet felfedezni abban, ahogyan az egyes szövegek a témához viszonyulnak. Lipótmező feltűnhet akár vágyott helyként is, amely menedéket nyújthat az ember számára a modern világ elől.

JEGYZETEK

1. Ez a megállapítás nem tekinthető egyedinek a *Bolondokra* vonatkozóan, általánosságban ugyan-ez elmondható a szerző többi korai kötetéről is (*Boszorkányos esték, Beteg lelkek*), az ebből az időből származó novellagyűjtemények mondhatni az életmű peremén helyezkednek el, főként a regényekhez viszonyítva. Szilágyi Zsófia *Az éretlen Kosztolányi* című tanulmánykötetében jóllehet döntően a fiatal prózáiró indulására fekteti a hangsúlyt, a *Bolondokról* nem sok szó esik, két szöveget emel ki a kötetből: a *Szeretek* című novellát két más szöveg mellett tárgyalja (*Szürke glória, Erzsébet*) *Asszonyok és szavak* cím alatt, illetve a *Két öreg úrnak* szentel önálló tanulmányt (*Élni, mint régen*), de a kötetről hosszasan nem értekezik.

2. Azonos címmel korábban, 1946-ban is megjelent egy válogatás Karinthy elbeszéléseiből, amely sem felépítésében, sem tartalmilag nem egyezik meg a fél évszázaddal később napvilágot látottal. Az első válogatás tartalomjegyzéke különösebb rendezői elvre nem enged következtetni, ezzel szemben a későbbi, Hunyadi Csaba által válogatott és szerkesztett kötet alapos és átgondolt összeállításnak bizonyul. Az 1946-os válogatás (Új Idők, Bp.) nem tartalmazta a következőket: *Hogy van?, Orvost hívatók, Az idegorvosnál, Tébolyda (Naplóm), A rendező, Játékok, A kályha mindenkihez meleg, Néhány okos szó egy bolonddal, Rémes percek, Az új élet, Egy pogány lélek megtérése, Az olasz fagyaltos, Buxbaumné, a fa, A hűtelen, Május, A szerelem az élet virága, mely mint egy kifeslett bimbó, Fogykúra, Testi szépség, Könnyek, Nevető betegek*. Az 1946-osban szereplő, de az 1996-os kötetből kimaradt szövegek: *Kacsalábon forgó város, Grimasz, „Istenek eledele”, „Szubjektív élet”, Hatszázhat, Verkliszó, Novella a delejes halálról, Példázat, Párbaj a XXV. században, Idegkörtan, Végzet, Röntgenország, Ideges úr elalszik, Ideges úr elkíséri barátját, Ideges úr öngyilkos, Papagájkor, Példázat a halálról, Szívem a noteszben, Konzilium Dr. Fukszról, Laza lelkitartás, Dadogó, Csatlakozom a Rákellenes Mozgalomhoz*.

3. Jelen írás keretei között az említett kötetek bolond-fogalmát nem kívánom összevetni Kosztolányiéval és Karinthyéval, de a címek azonossága, hasonlósága mellett a közeli időbeli megjelenés is termékeny komparációt előlegez meg, különösen Kosztolányi kötete esetében.

4. Vö. T. Szabó Levente, *Mikszáth, a kételkedő modern*, L'Harmattan, Bp., 2007.

5. Karinthy Frigyes, *Kosztolányi Dezső: Bolondok*, Nyugat, 1911/23.

6. Borgos Anna, *A megtestesült trauma. Híztériás betegek huszadik század eleji kórrajzok tükrében* = Uő., *Nemek között. Nőtörténet, szexualitástörténet*, Noran Libro, Bp., 2013, 13–26.

7. Kövér György, *Biográfia és társadalomtörténet*, Osiris, Bp., 2014.

8. Ezt nemcsak szkepszisből teszi, hiszen tudható, hogy Karinthy követte az ezirányú tudományos diskurzust, lásd Karinthy Frigyes, *„Új lélektan”. Pszichoanalitikus írások*, szerk. Hárs György Péter, Múlt és Jövő, Bp., 2013.

9. Erről bővebben lásd Balogh Gergő, *Karinthy nyelvet ölt. Nyelv, technika és felelősség Karinthy Frigyesnél*, FISz, Bp., 2018.

10. Karinthy Frigyes, *Betegek és bolondok*, Szukits, Szeged, 1996, 79.

11. Bónus Tibor, *Paródia, technika és az irodalom médiuma = A magyar irodalom történetei II. 1800-tól 1919-ig*, szerk. Szegedy-Maszák Mihály – Veres András, Gondolat, Bp., 2007.

12. Kosztolányi Dezső, *Bolondok*, Athenaeum, Bp., 1911, 13.
13. Ezen a ponton ismét rokonítható Jókai említett művével. A *Második képzel regény: Coronilla Párbaj egy balottal* című fejezetében a párbajt vívni akaró szereplőt azzal az álcával csábítják a tébolydába barátai, hogy ott találkozhat ellenfelével.
14. Karinthy, *Betegek és bolondok*, 61.
15. *Uo.*, 63.
16. Az elmebetegek színészekhez való hasonlítása eszünkbe juttathatja Jean-Martin Charcot Salpêtrière klinikáját, ahol a hisztériát demonstráló lányok nagyrészt csak eljátszották a tüneteket a forgatókönyv szerint a pénteki bemutatókon.
17. Kiemelés tőlem – N. H. A rögeszme kapcsán érdemes feleleveníteni a korábban említett *Tudomány* című szöveget, ahol két professzor vitatkozik egyikük épelméjűségéről. Az ő disputájukban is gyakori szófordulatként tér vissza a rögeszme, úgy tűnik, mintha Karinthy ehhez a tünethez kötné szorosabban bolondjait. *Uo.*, 66.
18. *Uo.*, 74.
19. Várkonyi András, *Császármetszés*, Tükör, 1965. okt. 19, 20–22.
20. *Uo.*, 21.
21. Kosztolányi, *Bolondok*, 43.

URECZKY ESZTER

AIDS, angolság és immunitás Alan Hollinghurst A szépség vonala című regényében

„Muszáj bevennünk a kockázatos szexről szóló részt?”
(Margaret Thatcher)¹

„I’ve always been the one to blame
For everything I long to do
No matter when or where or who
Has one thing in common, too
It’s a, it’s a, it’s a, it’s a sin”
(Pet Shop Boys)²

Az AIDS orvostörténeti és kultúratudományos diskurzusai jellemzően nem fukarkodnak a szuperlatívuszokkal, amikor a járvány késő 20. századi történelmi, társadalmi és biopolitikai jelentőségét kívánják megragadni; s többek között „a második évezred pestisének”,³ a „talán a leginkább kulturálisan megkonstruált”⁴ és „a legátropolitizáltabb betegségnek”⁵ nevezik. Susan Sontag máig meghatározó értelmezésében a HIV-vírus „a gonosz és a változékonyság”⁶ metaforájává válik a 20. század végének nyugati társadalmában; napjainkra pedig a világméretű fenyegettetések miatti egzisztenciális szorongás tükrében egyre tágabb szimbolikus összefüggésben válik olvashatóvá az (első világ országaiban legalábbis) krónikus betegség-gé szelídülő kór, mely „immár nem csupán globális közegészségügyi kérdés, hanem a 21. század kiemelkedő jelentőségű biztonsági rése”⁷ is. Az AIDS ily módon